

Г. М. Запша,

д. е. н., доцент, завідувач кафедри менеджменту і маркетингу,

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

ДИНАМІКА СПОЖИВАННЯ ПРОДУКТІВ ХАРЧУВАННЯ В УМОВАХ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА

G. Zapsha,

Ph.D in economic sciences, associate professor,

the head of management and marketing department, Odesa state agrarian university

THE DYNAMICS OF FOOD CONSUMPTION IN TERMS OF MARKET TRANSFORMATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR

Обґрунтовано необхідність дослідження рівня споживання харчових продуктів у контексті кардинальних змін відносин власності в сільському господарстві. Запропоновано використання показників достатності споживання харчових продуктів у розрахунку на одну особу як важливого індикатора соціально-економічної результативності реформування в аграрній сфері. Здійснено характеристику етапів ринкових трансформацій в сільському господарстві з позицій динаміки індикаторів продовольчої безпеки країни. Встановлено, що існуючий в Україні раціон харчування потребує збалансування згідно з раціональними нормами. Зроблено висновок, що перспективи зростання соціально-економічної результативності перетворень в аграрному секторі базуються на соціальній вагомості продукції, яка в ньому виробляється, а також значних можливостях підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі сучасних наукових досягнень.

The necessity of the study of food consumption in the context of dramatic changes of property relations in agriculture is grounded. The use of adequacy in food consumption per capita as an important indicator of the socio-economic impact of reform in agriculture is offered. The characteristic of stages of market transformations in agriculture from the standpoint of the dynamics of indicators of food security of the country has been done. It's found that the existing in Ukraine needs to balance the diet by rational standards. It is concluded that the growth prospects of socio-economic impact of changes in the agricultural sector are based on the weight of social production and the considerable possibilities of increasing economic efficiency of agricultural production based on modern scientific achievements.

Ключові слова: споживання харчових продуктів, продовольча безпека, ринкові трансформації.
Key words: food consumption, food security, market transformation.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК З ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ТА ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Науково прикладне дослідження динаміки споживання продуктів харчування в умовах ринкових трансформацій аграрного сектора спричинено: по-перше, необхідністю віддзеркалення реальної картини соціально-економічного стану в суспільстві в процесі його радикальних змін, які в узагальнюючому форматі відбиваються, насамперед, на харчуванні населення; по-друге, важливістю своєчасного отримання інформації щодо наявності в населення найнеобхідніших умов для життєдіяльності та, за необхідності, оперативного корегування реформаційних процесів з метою уникнення соціально-економічних катаклізмів та потрясінь у суспільстві; по-третє, перспективністю виявлення заходів, що позитивно проявили себе з позицій покращення добробуту населення, зокрема через споживання продуктів харчування з метою поширення відповідних здобутків на інші організаційно-правові структури та регіони з урахуванням їх специфіки для підвищення соціально-економічної результативності здійснюваних трансформацій та наочного представлення наявних у них переваг.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Проблеми продовольчої безпеки, формування і функціонування продовольчого ринку знайшли відображення в численних роботах провідних фахівців, до когорти яких відносяться: Власов В.І. [1], Білорус О.Г. [2], Бойко В.І. [3], Гойчук О.І. [4], Зубець М.В. [2], Лозинська Т.Г. [5], Саблук П.Т. [2], Страшинська Л.В. [6], Хорунжий Н.Й. [7]. У роботах зазначених та інших вчених досліджуються теоретико-методологічні та прикладні аспекти розвитку продовольчого

ринку, проводиться моніторинг стану і оцінка рівня споживання основних харчових продуктів, визначається соціально-економічна суть і напрями формування продовольчої безпеки країни.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ ДОСЛІДЖЕННЯ

Метою статті є теоретико-методичне обґрунтування положень щодо підвищення соціально-економічної результативності ринкових трансформацій аграрного сектора з позицій виявлених пріоритетів щодо забезпечення населення продуктами харчування.

ВИКЛАД ОСНОВНИХ РЕЗУЛЬТАТІВ ТА ЇХ ОБґРУНТУВАННЯ

Рівень споживання продуктів харчування населенням України в період після 1990 року визначався впливом низки факторів, серед яких особливу роль відіграють складні процеси ринкових трансформацій, засновані на кардинальних змінах відносин власності в сільському господарстві. Враховуючи загострення проблеми продовольчої безпеки саме в період проведення аграрних реформ, важливо здійснювати подальші наукові дослідження тенденцій забезпечення населення продуктами харчування як індикатора соціально-економічної результативності реформування в аграрній сфері.

Вивчення тенденцій споживання продуктів харчування населенням України в умовах трансформації відносин власності передбачає виділення двох етапів, специфіка яких визначається радикальністю зміни відносин власності в сільському господарстві. Перший — включає 90-ті роки минулого сторіччя і збігається з кардинальними змінами у відносинах власності на землю. Правовим підґрунтям цьо-

Таблиця 1. Динаміка споживання основних продуктів харчування в розрахунку на одну особу за рік, кг

Види продукції	Раціональні норми споживання	Роки							2014 р. (+/-) до	
		1990	2000	2010	2011	2012	2013	2014	норми	1 990 р.
М'ясо та м'ясопродукти	80	68,2	32,8	52	51,2	54,4	56,1	54,1	-25,9	-14,1
Молоко та молочні продукти	380	373,2	199,1	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	-157,2	-150,4
Яйця, шт.	290	272	166	290	310	307	309	310	20	38
Хлібні продукти	101	141	124,9	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	7,5	-32,5
Картопля	124	131	135,4	128,9	139,3	140,2	135,4	141	17	10
Овочі та баштанні	161	102,5	101,7	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	2,2	60,7
Плоди, ягоди та виноград	90	47,4	29,3	48	52,6	53,3	56,3	52,3	-37,7	4,9
Риба та рибні продукти	20	17,5	8,4	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	-8,9	-6,4
Цукор	38	50	36,8	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	-1,7	-13,7
Олія	13	11,6	9,4	14,8	13,7	13	13,3	13,1	0,1	1,5

Джерело: розраховано за джерелом [8].

го слугувала прийнята в грудні 1990 р. постанова Верховної Ради України "Про земельну реформу", завдання якої полягало у створенні умов для рівноправного розвитку різноманітних форм господарювання на землі, формуванні багатокладної економіки, раціональному використанні земель. Другий період триває з початку 2000 року і включає поточний час. Він відображає пореформений етап розвитку сільського господарства з характерними для перехідного періоду еволюційними змінами в структурі землевласників і землекористувачів, трансформаціями форм господарювання, зрушеннями в забезпеченості трудовими і матеріальними ресурсами, динамікою показників результативності.

Будучи сировинною основою продовольчої продукції та широкого асортименту товарів масового споживання, виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на одну людину об'єктивно оцінює існуючий виробничий потенціал і показує можливості втілення в практику соціальних стандартів в країні. Проте реальну картину дотримання таких стандартів демонструє споживання основних продуктів харчування в розрахунку на одну людину в рік. При цьому динаміка споживання виступає в якості кількісної оцінки соціально-економічної результативності ринкових трансформацій як в аграрному секторі, так і в господарському комплексі в цілому. Відповідні розрахунки та цифрові матеріали представлені в таблиці 1.

Аналіз наведених даних показує досить неоднозначну картину динаміки споживання основних продуктів харчування. Так, якщо в середньому однією людиною споживається хлібних продуктів, картоплі, овочів та баштанних продовольчих культур, масла і яєць, згідно нормативної кількості і більше норми, то м'яса і м'ясопродуктів, молока і молочних продуктів, плодів, ягід, винограду, цукру, риби та рибних продуктів споживається менше від раціональної норми. При цьому за винятком яєць, менше норми споживається переважно продукції тваринницького походження. З продуктів харчування рослинного походження менше від раціональної норми споживається цукру, плодів, ягід та винограду.

Притому, що в 2014 році порівняно з 1990 роком рівень споживання хлібних продуктів однією людиною скоротився на 32,5 кг, все ще його споживається понад норми на 7,5 кг. Таке перевищення вказує як на необхідність подальшого збалансування раціону харчування, так і на наявність можливості збільшення споживання інших харчових продуктів населення країни. Адаже зернова галузь закладає основу для розвитку кормової бази тваринництва, продукція якої споживається населенням не в нормативній кількості.

У 2014 р. в Україні повністю відповідає вимогам раціональної норми харчування людини споживання олії та інших рослинних жирів — 13,1 кг на рік. При цьому рівень споживання відносно 1990 р. збільшився на 1,5 кг, або на 12,9%.

Соціально-економічне значення такого зростання полягає в тому, що соняшникова олія є цінним дієтичним продуктом харчування. Насіння соняшника вживають у сирому і підсмаженому вигляді, з нього виготовляють олію. Побічний продукт промислової переробки соняшника — макуха використовують як поживний корм у тваринництві. Соняшникова олія застосовують в промисловості в технічних цілях і в якості сировини для виробництва ряду промислових виробів (мило, лаки, фарби, лінолеум, калій, селітра тощо), а також у медичних цілях. Соняшник і продукція його промислової переробки входять до переліку основних експортних товарів, валютні надходження від яких можуть бути використані для вирішення низки соціально-економічних проблем аграрного сектору та його працівників.

На 10 кг (або на 7,6%) збільшилося споживання картоплі за період з 1990 р. до 2014 р. Таким чином, у звітному році в розрахунку на одну особу споживається 141,0 кг картоплі, що перевищує норму його раціонального споживання на 17 кг і вказує на необхідність удосконалення структури раціону харчування населення.

Аналіз споживання однією людиною овочів разом з баштанними продовольчими культурами показує наявність відносно цієї продукції досить вагомих соціально-економічних результатів. Адаже в останні чотири роки овочевої та баштанної продукції споживається згідно з нормою раціонального харчування, а в звітному році споживання овочів і баштанних перевищує значення нормативного показника на 2,2 кг. При цьому в 2014 р. по відношенню до 1990 р. обсяги споживання даної продукції збільшилися на 60,7 кг, або на 59,2%, демонструючи стійкий висхідний тренд.

За період дослідження рівень споживання цукру в розрахунку на одну особу в Україні постійно скорочувався. У звітному році однією людиною було спожито 36,3 кг цукру, що на 1,7 кг менше від раціональної норми. У 2014 р. порівняно з 1990 р. рівень його споживання зменшився на 13,7 кг, або на 27,4%, формуючи досить стійкий негативний тренд.

Для здоров'я людини наднормативне споживання цукру не є корисним. Проте дотримання раціональної норми має соціальний характер. Це пояснюється важливістю цукру як харчового продукту, який забезпечує організм людини вуглеводами, енергія яких швидко і легко засвоюється. Цукор служить сировиною для виробництва спирту. Цукор і продукція промислової переробки, що виробляється з його використанням і на його сировинній базі, належить до важливих експортних товарів, які мають значні зовнішньоекономічні перспективи.

Дослідження рівня споживання плодів, ягід і винограду засвідчує позитивні щодо цих продуктів соціально-економічні зрушення. Адаже динаміка спожитої плодоягідної продукції та винограду при деяких коливаннях значення 2011—2014 р. формує в цілому позитивний тренд. Так, в 2014 р.

по відношенню до 1990 приріст споживання цієї продукції в абсолютних величинах становив 4,9 кг, а у відсотках — 10,3 відсотків. За період реформування та пореформеного розвитку рівень споживання однією людиною плодів, ягід і винограду підвищився, проте, все ще знаходиться нижче раціональної норми річного харчування на 37,7 кг.

Соціальна спрямованість зростання споживання фруктів, ягід і винограду ґрунтується на необхідності забезпечити їх фізичну доступність населенню країни в обсязі, що відповідає науково обґрунтованим стандартам. Адаптувати здоровий спосіб життя вимагає, щоб кожна людина задовольняла власні потреби в корисних властивостях, якими наділені плодоягідна продукція і виноград.

У 2014 році м'ясної продукції в Україні споживається менше, ніж рекомендується раціональними нормами річного харчування. Відхилення фактичного і нормативного показників не на користь людини складає 25,9 кг. При цьому в 2014 р. порівняно з 1990 р. рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів з розрахунку на одну людину в країні знизився на 14,1 кг, або на 20,7%. Протягом усього періоду дослідження в раціональному харчуванні громадянина України середній річний рівень споживання м'яса і м'ясопродуктів не досягав рекомендованого нормативу.

Соціальна значущість нарощування виробництва і споживання м'ясної продукції полягає в тому, що м'ясо і м'ясопродукти є важливою складовою раціону харчування людини. М'ясо виступає основним джерелом надходження в людський організм повноцінного білка, який містить незамінні амінокислоти і ліпіди, а також вітаміни, мікроелементи та мінеральні речовини.

Дослідження динаміки споживання яєць показує, що в умовах пореформеного розвитку в аграрному секторі сформувався стабільний позитивний тренд функціонування птицевництва яйцевого напрямку. В останні роки споживання яєць у країні навіть дещо перевищує нормативний стандарт харчування людини. Так, у 2014 р. в розрахунку на одну людину спожито 310 яєць, що на 20 одиниць більше, ніж рекомендовано за раціональними нормами. Існуючий рівень споживання яєць у звітному році по відношенню до 1990 р. збільшився на 38 одиниць або на 13,9 відсотків.

У 2014 р. рівень споживання молока і молочних продуктів в Україні становив 222,8 кг на одну людину, що на 157,2 кг менше, ніж рекомендується раціональними нормами харчування. При цьому до 2012 р. спостерігається досить стійкий тренд щодо скорочення споживання молочної продукції. Незважаючи на покращання динаміки з 2012 р., в цілому у звітному році порівняно з базовим роком однією людиною було спожито молока і молочних продуктів менше на 150,4 кг, або на 59,7%, демонструючи тим самим низьку соціально-економічну результативність функціонування молочного скотарства в сучасних умовах.

Будучи важливою частиною раціону харчування, молоко характеризується високими споживчими властивостями, обумовленими його хімічним складом, засвоюваністю, енергетичною цінністю, органолептичними характеристиками. Біологічна цінність молока визначається вмістом повноцінних білків, поліненасичених жирних кислот, фосфатидів, мінеральних речовин і вітамінів.

Рівень споживання риби та рибних продуктів в розрахунку на одну людину в 2014 р. в Україні становив 11,1 кг, що на 8,9 кг менше від раціональної норми харчування. Подібно молочної продукції, сформувався досить стійкий тренд скорочення споживання риби та рибних продуктів. Так, у 2014 р. відносно 1990 р. рибної продукції однією людиною було спожито менше на 6,4 кг, або на 36,6%. Оскільки риба виступає важливою складовою раціону харчування людини, а її вирощування створює нові можливості для диверсифікації виробничо-господарської діяльності аграрних суб'єктів господарювання, то нарощування виробництва рибної продукції є нагальною соціально-економічним завданням.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Проведений аналіз споживання продуктів харчування в розрахунку на одну людину в Україні дозволяє зробити наступні узагальнення.

1. Споживання продуктів харчування населенням країни об'єктивно відображає реальність втілення в практику господарювання соціальних норм і стандартів. Існуючий в Україні раціон харчування потребує збалансування згідно

з раціональними нормами, особливо в частині м'ясної та молочної продукції, а також плодів, ягід і винограду. Виробництво сільськогосподарської продукції в розрахунку на одну особу як сировинна основа продовольчої безпеки населення країни підтверджує неоднозначну соціально-економічну результативність ведення сільського господарства в період ринкових трансформацій.

2. Ринкові трансформації в аграрному секторі на пореформеному етапі позитивно позначаються на соціально-економічній результативності щодо зерна, соняшнику, картоплі, овочів, плодоягідної продукції, винограду, м'яса, яєць, виробництво яких у розрахунку на одну людину зростає. Разом з тим, споживання таких продуктів харчування, як плодоягідна продукція і виноград, м'ясо та м'ясопродукти, молоко та молочні продукти досить істотно поступається науково обґрунтованим нормам. При цьому виробництво молока скорочується, що свідчить про продовження кризових процесів у скотарській галузі молочного напрямку.

3. Перспективи зростання соціально-економічної результативності перетворень в аграрному секторі базуються на соціальній вагомості продукції, яка в ньому виробляється, а також значних можливостях підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва на основі сучасних наукових досягнень.

Література:

1. Власов В.І. Тенденції та проблеми глобальних процесів у світовій продовольчій сфері / В.І. Власов // Економіка України. — 2006. — № 3 (532). — С. 75—80.
2. Глобальна продовольча безпека / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов. — К.: ННЦ "ІАЕ", 2009. — 486 с.
3. Бойко В.І. Про гарантування продовольчої безпеки України / В.І. Бойко // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 61—66.
4. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / О.І. Гойчук. — Житомир: Полісся, 2004. — 348 с.
5. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія / Т.М. Лозинська. — Х.: Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2007. — 272 с.
6. Страшинська Л.В. Основні тенденції розвитку продовольчих ринків у межах світової агропродовольчої системи / Л.В. Страшинська / Під ред. чл.-кор. НАН України Б.М. Данилишина. — К.: РВПС України НАН України, 2007. — 47 с.
7. Хорунжий М.Й. Агропродовольчий комплекс: проблеми формування і функціонування в ринкових умовах / М.Й. Хорунжий // Економіка АПК. — 2012. — № 3. — С. 113—120.
8. Сільське господарство України. Статистичний збірник за 2014 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>

References:

1. Vlasov, V.I. (2006), "There are tendencies and problems of global processes in the world field of food.", *Ekonomika Ukrainy*, vol. 3, pp. 75—80.
2. Bilorus, O.H., Zubets, M.V., Sabluk, P.T. and Vlasov, V.I. (2009), *Hlobal'na prodovol'cha bezpeka [Global food safety]*, NNC "IAE", Kiev, Ukraine.
3. Boyko, V. I. (2006), "About guaranteeing of food safety of Ukraine.", *Ekonomika APK*, vol. 1, pp. 61—66.
4. Boychuk, O.I. (2004), *Prodovol'cha bezpeka [Food safety]*, Polissya, Zhytomyr, Ukraine.
5. Lozyn'ska, T.M. (2007), *Natsional'nyy prodovol'chyy rynok v umovakh hlobalizatsiyi [A national food market in the conditions of globalization]*, Vyd-vo KharPI NADU "Mahistr", Kharkiv, Ukraine.
6. Strashyn'ska, L.V. and Danylyshyn B.M. (2007), *Osnovni tendentsii rozvytku prodovol'chikh rynkiv u mezhakh svitovoi ahroprodovol'choi systemy [Basic trends of food markets progress within the limits of the world agri-food system]*, RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, Kiev, Ukraine.
7. Khorunzhyy, M.Y. (2012), "Agri-food complex: problems of forming and functioning in market conditions", *Ekonomika APK*, vol. 3, pp. 113—120.
8. State Statistics Committee of Ukraine (2015), "The Ukrainian agriculture. Statistical Yearbook for 2014", available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (Accessed 5 September 2015).

Стаття надійшла до редакції 02.10.2015 р.